

QURBANBAY ZARETDINOVTIŇ DÓRETIWShILIK JOLI

Karlibaeva Aziza

NMPI Muzika tálim jónelisi 2-kurs studenti.

Qarlibaeva Azada

Yumus Rajabiy nomidagi ÓzMMSI Baqsishiliq hám dastanshılıq jónelisi studenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21107752>

Annotaciya. Maqalada qaraqalpaq kórkem óneri hám muzika mádeniyatınıń rawajlanıwına úlken úles qosqan belgili kompozitor, dirijyor Qurbanbay Zaretdinovtıń ómir joli hám dóretiwshilik miynetleri sóz etiledi. Onıń qaraqalpaq teatr kórkem óneri hám estrada baǵdarındaǵı dástúriy hám zamanagóy dóretpeleriniń áhmiyeti ilmiy-tanımlıq kózkarastan analizlengen.

Gilt sózler: Qaraqalpaq kórkem óneri, muzika, kompozitor, teatr, estrada, nama, filarmoniya.

Аннотация. В статье рассказывается о жизни и творчестве известного композитора и дирижера Курбанбая Заретдинова, внесшего значительный вклад в развитие каракалпакского искусства и музыкальной культуры. Значение его традиционных и современных произведений в области каракалпакского театрального искусства и эстрады было проанализировано с научно-познавательной точки зрения.

Ключевые слова: Каракалпакское искусство, музыка, композитор, театр, эстрада, музыка, филармония.

Annotation. The article discusses the life and creative work of the renowned composer and conductor Qurbanboy Zaretdinov, who made a significant contribution to the development of Karakalpak art and musical culture. The significance of his traditional and contemporary works in the field of Karakalpak theatrical art and pop music has been analyzed from a scientific and cognitive perspective.

Keywords: Karakalpak art, music, composer, theater, pop music, melody, philharmonic.

Hár bir xalıqtıń mádeniy rawajlanıw basqıshlarında óziniń talantı hám dúnyalıq kózkarası menen milliy kórkem ónerdi jańa dárijaǵa kótergen tulǵalar boladı. Qaraqalpaq xalqınıń XX ásir hám XXI ásir basındaǵı muzika mádeniyatın, ásirese teatr hám estrada baǵdarın Qurbanbay Zaretdinovtıń atı hám onıń óshpes namalarısız kóz aldımızǵa keltiriw qıyın.

Ol tek ǵana kompozitor emes, bálki qaraqalpaq milliy melodiyların zamanagóy kórkem óner normaları menen bayıtqan úlken kórkem óner sholpanı edi. Ózbekistan ham Qaraqalpaqstan Respublikalan kórkem-óner gayratkeri. Hurmet belgisi ordeninin kovaleri, Berdaq atındaǵı mámleketlik siylıqtıń laureati belgili kompozitor, dirijyor, xormeyster Q.Zaretdinov 1951-jili 25-fevral kúni Kegeyli rayonınıń Kuybishev sovxoızı Mádeniyat bólimi. Shoq torańıl awılınıń ápiwayı miynetkesh shańaraǵında tuwıladı. Akesi Lapesov Zaretdin ham anası Qulbaeva Perdegu! ekewi de kolxozda miynet islegen. Olar shaharaqta ush ul, bir qız bolıp, Q.Zaretdinov en genjesi bolǵan. Qurbanbay Zaretdinov kórkem ónerge júdá jaslayın qızıqtı. 1966-jih Nokis mamleketiik muzika-xoreografiya biliin jurtiniri xor dirijyorligi bolimine oqıwǵa kirip, Qaraqalpaqstan xalıq artisti S.Yu.Davletkeldievadan muzika boymsha bilim aladı.

1968-jih Stanislavskiy atındaǵı muzikalı drama hám komediya teatrına xor artisti bolıp jumısqa kiredi. Ol gezde teatrdıń bas xormeysteri Saparbay Palwanov boladı. 1969-jıl Tashkent qalasında Qaraqalpaqstannıń ádebiyatı hám madeniyatı on kúnligine qatnasadı. Bul on kúnlikte ol muzikalı drama ham komediya teatrı xor jamaatı menen ashılıw hám jabılıw koncertlerine

«Nawayi Astrobatla», «Aqmaq patsha» spektaklilerine qatnasadi ham usi jildin ozinde Q.Zaretdinov Nokis muzika ham xoreografiya uchilishesine koncertmeyster bolip jumisqa otedi.

Q.Zaretdinov 1970-jil uchilisheni ayriqsha bahalar menen tamamlap, koncervatoriyaga jollama aladi. Ol M.Ashrafiy atindagi Tashkent mamleketlik koncervatoriyanin xor-dirijyorligi fakultetine oqiwga kirip daslep I.F.Kalnickayanin, son LT.Sharapovanin klassinda sabaq aladi. 1973-jil simfoniya orkestr dirijyorligi boyinsha, professor Z.V.Haqnazarov klasinda 2 jil dawaminda sabaq aladi ham 1975-jil Ashrafiy atindagi Tashkent mamleketlik koncervatoriyanı tabisli tamamlaydi, Sol jildin ozinde Nokis mamleketlik korkem-oner uchilishesinin xor-dirijyorligi bolimine oqitiwshi bolip jumisqa ornasadi. 1978-jil uchilishenin oqiw isleri boyinsha direktor orinbasari lawazimına otedi. Jáne de usi jil qosimsha muzikalı drama ham komediya teatrini bas xormeysteri bolip isleydi ham bul jerde «Berdaq» muzikalı dramasin saxnalastirwga qatnasadi.

1981-jılı mart ayında Berdaq atindagi qaraqalpaq mamleketlik filarmoniyasinda sholkemlestirilgen simfoniya orkestrge ekinshi dirijyor sipatında jumisqa shaqirıladı. Bul jerde janadan sholkemlestirilgen simfoniya orkestrde bas dirijyor S.Palvanov penen birge jumis baslaydı ham 51 shtat birligine iye (43 muzikant) orkestr tikkeley Q.Kamalovtiń basshılıgı menen ashıladı ham Tashkentten dirijyor A.M.Abdikayumov shaqirıladı.

Usi jıl Tatarstanda Qaraqalpaqstan madeniyatı kúnleri ótkeriledi ham Qazaqstan qalasındaǵı koncervatoriyanıń úlken sahnada orkestrdiń birinshi koncerti boladi. Bul koncertke dirijyorlar A.Abdikayumov, S.Palvanov, Q.Zaretdinovlar, qosıqshılardan M.Xojaniyazov, B.Nadirov, Z.Xojanazarovalar qatnastı. Koncertte Q.Zaretdinovtiń ózi M.Yarulinnih qaraqalpaq namalari «Fantaziya», Z.Xojanazarova menen «Cveti, moya zemlya» qosıgın ózi orkestrówka islep tayarlap shıǵaradı. Q.Zaretdinov, Qaraqalpaqstan xahq artisti A.Abdullaeva, Qaraqalpaqstan korkem-oner gayratkeri Sh.Paxratdinov, xormeyster A.Tolepova, baletmeyster Qaraqalpaqstanga xizmet korsetken jaslar ustazi Z.Pirlepsova, xudojnikler Ozbekstan ham Qaraqalpaqstan xahq xudojnigi, «Berdaq» atmdagi mamleketlik siyhqtiri laureati L.Alibekov, Qaraqalpaqstan korkem-oner gayratkeri R.Asqarovlar dzlerinin sahnaqı uleslerin qosti.

«Tumaris»

I.Yusupovtiń «Tumaris» poemasi tiykarında 2013-jıl jazılǵan Qurbanbay Zaretdinovtiń «Tumaris» operasi, Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mamleketlik muzikalı teatri saxnasında tamashagóylerge kórsetildi. Operanıń muzika basshısı ham dirijyort A.Abdullaeva, saxnalastirwshi rejissyorlar Q.Abdireymov, J.Sultabaev, xudojnik B.Aytmuratov, xormeyster A.Tolepova, baletmeyster H. Sharipov,

Tumaris obrazın - Ózbekstan xahq artisti Mirzagul Sapaeva, Ózbekstanǵa xizmet korsetken artist Eliza Aytıniyazovalar, Spargapis obrazın Abat Qalliev ham Otemis Jumanıyazovlar, El agasi obrazın Darıbay Xojambergenov, Qayqisraw (Kir ayyemgi pars parshahına tiykar salǵan Jahangirshax) patsha obrazın Ózbekstan xalq artisti Bazarbay Uzaqbergenovlar atqarıp, tamashagóylerdiń kewlinen shigip kiyatır.

Operanıń qısqaşa mazmunı

Operanıń birinshi kartınası massagetler patshası Tumaristıń balası Spargapis basqargan Massagetlerdiń kishitopar askerleri Qayqisraw patshanıń lashkerleri dem alıp otırǵan jerine bastırıp keledi. Qayqisraw patsha lashkerleri hiyle menen shegingeninen xabarsız, massagetler olardıń bir toparın tutqınǵa alıp, dasturxan- da turgan taǵamlardı jep, sharaplardı ishıp dem ala baslaydı. Askerler qosıq aytıp, oyın-zawıq qurıp, Persiya patshasınıń kanizeklerin oynatıp atır, oyın dawamında kanizekler naz benen askerlerge uyqı darı salınǵan sharaplardı ishkizedi.

Áskerler ásten- ásten mas bolıp buyıǵıp uyqılap qaladı. Massagetlerdiń mas bolıwın kútip turǵan patsha lashkerleri asten kelip, shetinen quralsızlandırıp, ayaq-qolların baylap tulqınǵa aladı.

Qayqisraw patsha fanfare menen saltanatlı túrde saxnaǵa kelip taxtına otıradı. Patsha hiylesiniń iske asqanına, quwanıp jenis oyın baslap, sharap iship mas bolıp otıradı. **Spargapis** asten ózine kelip. bolǵan waqıyanı túsiniپ, aldánǵanın bildirmey patsha menen martlershe soylesedi. Qayqisraw balanin ustinen kulip. misqıllap:

«Qatın biylegen el aribas,
Kordik onı senler bette,
El jurtına bolǵanday bas,
Erkek joqpa Massagette...»

Q.Zaretdinov doretiwshiliginde iri kólemdegi janrlarda, yagniy opera, balet, muzikah drama, sonday-aq, kino ushin muzikah shigarmalar da dorerken. Buldoretpelerge «Tumaris» operasi, «Nazhmıxan sulıw» ham «Qinq qız» baletleri, Q.Matmuratovtiri «Shariyar» dramast, K.Raxmanov librettosına «Edige», Q.Matmuratovti librettosına «Berdaq» muzikah dramalanna, K.Raxmanovtin «Laqqılar emlewıxanada» muzikah komediyasına, J.Xojanovtin «Aq tekesh ham kok tekesh» quwirshaq spektakline, M.Nizanovtin «Тапка», «Qohsılar», «Esjan g6r» kinolarma muzikalar doretken bolsa, A.Begimov, T.Allanazarov, A.Xalimov avtorhgında «Garip ashıq», S.Xojaniyazov ham A.Xalimov avtorhgında «Adalatqa qıyanet» (Aqmaq patsha) muzikah dramaların qayta islegen, sonday-aq, «Qara dali», «Torgay», «Qara jorga» xahq namaların simfoniyaq orkestr ham duwtar ushm qayta islegen.

Q.Zaretdinov doretiwshiliginde iri kólemdegi janrlarda, yagniy opera, balet, muzikah drama, sonday-aq, kino ushin muzikah shigarmalar da dorerken. Buldoretpelerge «Tumaris» operasi, «Nazhmıxan sulıw» ham «Qinq qız» baletleri, Q.Matmuratovtiri «Shariyar» dramast, K.Raxmanov librettosına «Edige», Q.Matmuratovti librettosına «Berdaq» muzikah dramalanna, K.Raxmanovtin «Laqqılar emlewıxanada» muzikah komediyasına, J.Xojanovtin «Aq tekesh ham kok tekesh» quwirshaq spektakline, M.Nizanovtin «Тапка», «Qohsılar», «Esjan g6r» kinolarma muzikalar doretken bolsa, A.Begimov, T.Allanazarov, A.Xalimov avtorhgında «Garip ashıq», S.Xojaniyazov ham A.Xalimov avtorhgında «Adalatqa qıyanet» (Aqmaq patsha) muzikah dramaların qayta islegen, sonday-aq, «Qara dali», «Torgay», «Qara jorga» xahq namaların simfoniyaq orkestr ham duwtar ushm qayta islegen.

Dóretiwsilik Miynetleri hám Teatr Kórkem Ónerindegi Úlesi

Q. Zaretdinovtıń dóretiwsiliginiń eń joqarı shıńları teatr spektakllerine jazılǵan muzikalarda kózge taslanadı. Qaraqalpaq dramaturgiyasınıń altın fondına kirgen kóplegen pyesalar onıń jazǵan namaları menen tiri hám tásirli shıqtı. Ol:

- Dramatikalıq shıǵarmaların ishki pafosın, qaharmanların ruwxıy jaǵdayın nama tilinde jetkerip beriwdiń sheberi boldı.

- Xalıq dástanları hám qosıqların zamanagóy orkestr variantlarına maslastırıp, olardı jańasha reńler menen bayıttı.

Onıń qálemine tán bolǵan lirikalıq namalar, watansúyiwshilik hám muhabbat temalarındaǵı qosıqlar búgingi kúnde de eń jiıy atqarılatuǵın hám xalqımız súyip tınlaytuǵın shıǵarmalar qatarınan orın alǵan.

Juwmaq

Qurbanbay Zaretdinov qaraqalpaq musıka kórkem ónerinde óziniń qaytalanbas qátiy qoltańbasın qaldırǵan tulǵa.

Onıń miynetleri mámleketimiz tárepinen joqarı bahalanıp, ol hár qıylı mámleketlik sıylıqlar hám kórkem óner ǵayratkeri degen ataqlar menen sıylıqlandı. Kompozitordıń bay musıkalıq miyrası keleshek jas áwladlar, sonday-aq kórkem óner izertlewshileri ushın úlken ilmiy hám ámeliy qolllanba bop xızmet eteberedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Nadirova A.B Qaraqalpaq muzıka tariyxı Tashkent 2018
2. Ayimbetov Q. Xalıq danaligi. Nokis «Qaraqalpaqstan» 1988.
3. Qaraqalpaq folkion V-tom. «Qaraqalpaqstan» 1988
4. Maqsetov Q. Dastanlar jirawlar baqstlar. Nokis «Qaraqalpaqstan» 1992
5. Adambaeva T. Revolyuciya shekemgi qaraqalpaq muzikası. «Qaraqalpaqstan» Nokis 1976.
6. Adambaeva T. Qaraqalpaq sovet muzikasinin tariyxı. Nokis «Qaraqalpaqstan» 1985.